

Anders Hagström

De vita kläderna – när Lysenko dikterade den sovjetiska biologin

Den stalinistiska reaktionen mot Oktoberrevolutionen fick inte bara konsekvenser på det politiska området. Även vetenskapen, i synnerhet biologin, påverkades på ett förödande sätt. Om konsekvenserna av detta berättar en roman av Vladimir Dudintsev, *De vita kläderna*, som väckte stor uppmärksamhet när den publicerades i Sovjetunionen 1987.

Före Oktoberrevolutionen hade högre utbildning varit förbehållet ett fåtal. Den stora massan av befolkningen kunde inte ens läsa eller räkna. Större delen av vetenskapsmännen hade haft en borgerlig bakgrund och sympatiserade i den mån de tagit politisk ställning med de borgerliga partierna. Något som fått till konsekvens att personer med titlar som ”professorer” och ”akademiledamöter” nästan automatiskt betraktades som fiender till sovjetmakten. Många av dem såg sig tvungna att gå i landsflykt.

Bolsjevikledningen insåg dock snabbt att förföljelserna av forskarna bara kunde skada revolutionen. På partikongressen 1919 antogs en resolution som slog fast att den industriella och ekonomiska utvecklingen krävde att revolutionen använde sig av de experter ”som vi ärvt från kapitalismen trots att de ofrånkomligen är inpyrda med borgerliga tänkesätt och vanor”.

Trots den ambivalenta inställningen till den intelligentsia som ärvt från den gamla regimen hade bolsjevikerna en enorm tilltro till vetenskap och teknik, något som man fått med sig i den marxistiska modersmjölken.

Till och med under inbördeskrigets mest kritiska skede skapades en rad undervisnings- och forskningsinstitutioner. Många av dessa institutioner inrättades i palats och byggnader som exproprierats från den gamla överklassen.

Under den nya regimenets första fredsår på 20-talet kunde man faktiskt tala om en vetenskaplig blomstring. Men politisk demokrati och vetenskaplig frihet går hand i hand. Under Stalin försämrades obönhörligt villkoren för vetenskaplig forskning. Inte minst fick många tekniker och forskare bära hundhuvudet för regimenets vanstyre och inkompetens.

Ett av de mest kända exemplen är den rättegång som utgjorde ett förspel till 30-talets stora utrensningstvång, Sjachtyaffären. 1928 greps ett femtiotal ingenjörer och specialister i kolgruveindustrin anklagade för att bland annat ha iscensatt olyckor och explosioner i gruvorna. Elva av dem dömdes till döden.

Fritt fram för kvacksalvare

Under de ofta obildade byråkrater som administrerade Sovjetunionen under Stalins ”allvisa” styre sjönk kvaliteten på forskningen, och det blev också fritt fram för vetenskapliga kvacksalvare som Trofim Denisovitj Lysenko.

Trofim Lysenko dök upp i rampljuset 1929. Han var en duktig om något excentrisk agronom. Uppmuntrad av partibyråkratin kom han dock snabbt göra sig ett namn som förespråkare för minst sagt omvälvande idéer inom ärftlighetslära och lantbruksvetenskap.

Idéer som Lysenko lovade regimen skulle ge stora och snabba resultat på jordbrukets område. Att han dessutom var bondson och därmed ”en äkta son av folket” gjorde inte saken sämre i partibyråkraternas ögon.

Lysenko var influerad av botanikern Ivan Mitjurin som ansåg att en växts anpassning till yttre påverkan kunde göras ärftlig och överföras till nästa generation. Det är en idé som vanligtvis

brukar tillskrivas biologen Jean-Baptiste Lamarck som var verksam under senare delen av 1700-talet och början av 1800-talet. Den hade stort gehör ända tills den definitivt vederlades av den mendelska ärftlighetsläran som utgör grunden till den moderna genetiken.

Mitjurin gick under period till och med så långt att han ifrågasatte den mendelska ärftlighetsläran och hävdade att den bara var tillämplig under vissa speciella villkor. En annan och mer originell av Mitjurins idéer handlade om att växters arvsanlag kunde ändras genom ympning.

Under återopande av Mitjurin som själv dog 1935, eller snarare genom att manipulera hans idéer, inledde Lysenko sitt angrepp på den moderna ärftlighetsläran och de genetiker som stödde sig på den.

Hans anklagelser blev allt grövre allt eftersom tuppkammen växte. Han drog sig inte ens för att anklaga sina vetenskapliga kritiker för att vara "trotskistisk-bukharinitiska avvikare". Mitt uppe i de stora utrensningarna och häxprocesserna mot kommunistpartiets gamla ledare var det en blodisande anklagelse som kunde leda till årtal i arbetsläger eller ett nackskott.

Lysenkos kampanj resulterade bland annat i att den mest bemärkte av de sovjetiska genetikerna, Nikolaj Vavilov, greps av säkerhetspolisen 1940. Han avled i Saratovfängelset 1943.

Nästan diktatoriska befogenheter

Uppbackad av Stalin som själv fuskade på en rad områden, kom Lysenko med tiden att få nästan diktatoriska befogenheter inom den sovjetiska biologin, till starkt men för dess utveckling.

Vid en konferens som hölls av Sovjets lantbruksakademi i mitten av 1948 gav regimen till och med sitt uttryckliga godkännande åt Lysenkos idéer. I och med det blev den mitjurinska läran i Lysenkos tolkning det obligatoriska rättesnöret för de sovjetiska biologerna – och för alla stalinister.

Något som inte minst fick bisarra konsekvenser utanför Sovjetunionen, där kommunistpartierna var tvungna att påta sig det redan på förhand hopplösa försvaret av Lysenko.

Det var inte bara den sovjetiska vetenskapen som drabbades av Lysenko och andra kvacksalvares framfart. Det var oundvikligt att marxismen skulle komma att förknippas med deras idéer. I synnerhet som Lysenko ivrigt återopade sig på marxismen, och, kan man tillägga, även den av Marx och Engels mycket beundrade Darwin.

Inte för att det fanns fog för dessa anspråk, vilket mer än en med kännedom om marxismen påpekat redan i början av Lysenkos karriär. Det är förvisso sant att Marx och, i synnerhet, Engels, som hade en utomordentlig naturvetenskaplig bildning, delade en rad av de felaktiga naturvetenskapliga teorier som var i svang under 1800-talet.

Men det hade varit märkligt om det förhållit sig på ett annat sätt. De insåg fuller väl att samtidens naturvetenskap kunde visa sig vara morgondagens osanningar, utan att för den skull förfalla till en relativistisk syn på kunskap som något evigt obeständigt. Men just på grund av sitt erkännande av att kunskapsprocessen innebär ett ständigt – och motsägelsefullt – sökande efter en alltmer säkerställd kunskap om verkligheten och de lagar som styr dess olika nivåer, skulle det aldrig ha fallit Marx och Engels in att försvara uppfattningar som vederlagts av senare forskning.

En av de som öppet och direkt avvisade Lysenkos idéer som icke-marxistiska var den kände amerikanske genetikern Hermann J Muller för vilken kampen mot lysenkoismen blev en av hans livs stora kampanjer.

Vädrade "imperialistiska konspirationer"

Muller som fick Nobelpriset 1946 var själv under en större delen av sitt liv anhängare av marxismen. Vid en konferens i Moskva 1936 förklarade han öppet att lysenkoismen var raka motsatsen till marxismen.

Efter 1948 vågade dock ingen som inte var beredd att riskera sin karriär, om inte nacken, bestrida Lysenkos orättmätiga anspråk inom Sovjetunionen gränser så länge han stod under Stalins beskydd.

Det är under denna period som Vladimir Dudintsevs roman *De vita kläderna* utspelar sig. Huvudpersonen Fjodor Dezjkin är en ung biolog och skyddsling till en av Lysenkos närmaste män.

Han skickas iväg till en forskningsinstitution som sysslar med potatisförädling för att se till att det inte förekom några avvikelser mot den mitjurinska läran. Under vistelsen där kommer han i kontakt med Lysenkos kritiker som för en näst intill underjordisk tillvaro och blir själv en "avfalling". Något som inte bara leder till obehaglig närkontakt med den sovjetiska säkerhetspolisen som vädrar "imperialistiska konspirationer" bakom vetenskapliga diskussioner och kritik, utan också kostar honom hans karriär. Dezjkin lyckas dock klara sig undan alltför allvarliga efterräkningar och när berättelsen når sitt slut efter Stalins död verkar Lysenkos tid vara ute.

Men Lysenko skulle visa en enastående förmåga att hålla sig kvar i rampljuset. I kölvattnet på den ofullgångna uppgörelsen med Stalin som inleddes under åren efter hans död 1953, rehabiliterades förvisso en lång rad av de vetenskapsmän som drabbats av diktatorns förföljelser och Lysenkos tid verkade vara ute. Men efter en kort tids onåd återkom han i rampljuset efter att ha vunnit den nye partiledaren Chrusjtjovs förtroende.

Det var först sedan Chrusjtjov störtats på hösten 1964 som Lysenkos öde beseglades. Året därpå gjorde den sovjetiska vetenskapsakademien en speciell utredning av Lysenkos verksamhet och han avsattes från sina mest betydande poster.

Däremot fick han behålla titeln akademiledamot och befattningen som vetenskaplig föredragande vid akademins jordbruksvetenskapliga försöksstation i närheten av Moskva.

Lysenko ledde denna inte obetydliga försöksstation fram till sin död 1976. Inga seriösa forskningsresultat lär dock ha levererats från detta Lysenkos sista reservat.

Vladimir Dudintsevs roman är inte bara en väldig berättelse i bokstavlig bemärkelse (drygt 700 sidor) utan också en stor roman över en epok som lämnat fruktansvärda spår efter sig.

Lästips:

Michael Löwy, [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#).